

Ondanks zijn beschrijvende aanpak waar het Dijksterhuis' persoonlijkheid betreft, kruipt ook Van Berkels bloed waar het niet gaan kan en ontkomt hij niet aan een zekere identificatie met zijn subject. Hoewel hij de ogen niet sluit voor Dijksterhuis' tekortkomingen, voorziet hij diens handel en wandel toch steeds van begripvol commentaar. Zo krijg je de indruk dat Van Berkel Dijksterhuis' intellectualisme en zijn afkeer van emoties niet alleen maar als verklaring voor de onaangename kanten van zijn persoonlijkheid opvoert, maar ook als aanvaardbaar excuus. Er is maar een kleine perspectiefverschuiving voor nodig om Dijksterhuis als een harteloze opportunist neer te zetten in plaats van, zoals Van Berkel dat doet, als een wat cerebrale maar minzame kamergeleerde die *the way of the world* niet helemaal begrijpt. Over Dijksterhuis' houding in de oorlog zegt Van Berkel bijvoorbeeld dat Dijksterhuis' intellectualisme hem 'hulpeloos' maakte en dat zijn 'morele zintuig' hem hier in de steek liet. Maar wat in die houding primair frappeert is de kilheid, de emotieloosheid waarmee Dijksterhuis zijn positie innam en ook na de oorlog bleef verdedigen. Overigens blijft in het vage wat Dijksterhuis nu eigenlijk tot zijn door anderen (niet door hemzelf) als 'pro-Duits' aangemerkte standpunt dreef. Van het antisemitisme distantieerde hij zich en met de volkse nazi-ideologie kan hij weinig opgehad hebben, maar wellicht is er een link met het absolutisme dat in zijn platonistische levensbeschouwing besloten lag. Van Berkel laat deze kwestie ongeëxploreerd.

Het boek leest plezierig, al is de stijl wat achteloos en heeft de auteur veel woorden nodig. Hij lijkt soms erg bezorgd dat we hem niet begrijpen en gaat dan diep door de knieën. Zo vermeldt hij dat Nijhoff (met Dijksterhuis in de redactie van *De Gids*) het onvergeeflijk vond dat het redactielid Werumeus Buning zich in de oorlog bij de Kultuurkamer meldde. Hierop laat Van Berkel de mededeling volgen dat Nijhoff zichzelf niet meldde. Elders lezen we dat men de voordrachten van een conferentie waaraan Dijksterhuis had deelgenomen wilde publiceren. Dit, zo legt Van Berkel uit, om ook mensen die de bijeenkomst niet hadden bijgewoond op de hoogte te stellen van het besprokene.

Mijn eendoordeel: te lang, maar nuttig en nodig. Van Dijksterhuis' *Mechanisering van het wereldbeeld* heet het dat elke zichzelf respecterende intellectueel het werk ongelezen in de kast moet hebben staan. Om toch te weten wat de these van dat boek is en wat de achtergronden en betekenis ervan zijn geweest, dient de zichzelf respecterende intellectueel daar nu de biografie van Van Berkel gelezen naast te zetten.

B. Theunissen

M. Mooijweer, *De Amerikaanse droom van Frederik van Eeden* (Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1996, 328 blz., f58,-, ISBN 90 6707 406 3).

Frederik van Eeden, schrijver, socialistisch propagandist en psychiater, mag zich als een van de weinige figuren van rond de nu bijna laatste eeuwwisseling verheugen in een publiek dat niet alleen neerlandici, historici en psychologen omvat. De biografisch in hem geïnteresseerden zagen in 1996 niet alleen het tweede deel van Jan Fontijns biografie verschijnen, maar ook een dissertatie over de betekenis die Amerika — in de zin van de Verenigde Staten van Amerika — voor Van Eeden gehad heeft. Die betekenis wordt nagegaan tegen de achtergrond van Amerika-beelden in het algemeen, en die binnen de arbeidersbeweging in het bijzonder. Anders dan zijn wat de auteur noemt 'marxistische' en 'anarchistische' tijdgenoten rond 1900 was Van Eeden als 'utopisch socialist' veel positiever gestemd over de mogelijkheden die de Verenigde Staten boden voor de ontwikkeling van zijn alternatief voor het kapitalisme, dat bestond uit de oprichting van productieve associaties, die zich als een olievlek zouden uitbreiden. Van Eedens

fascinatie voor Amerika was al aanwezig voordat hij in 1897 zijn ideeën over de zogeheten binnenlandse kolonisatie wereldkundig maakte. Tevoren had hij kennisgemaakt met de ideeën van de Amerikaanse utopisten Edward Bellamy en Henry David Thoreau die zijn denken zeker beïnvloedden. Het besef dat hij een parasiet was en de hang naar een eenvoudig bestaan dankte hij mede aan hen. In Walden — de naam was ontleend aan Thoreau — pogde Van Eeden zijn persoonlijke behoeften en maatschappelijk hervormingsstreven te verenigen. Daarbij gaf de wereldverbeteraar en zelfheiligende zich terdege rekenschap van juist de vele pogingen, die in Amerika op het gebied van de kolonievorming gedaan en vergaan waren. Van Eeden probeerde de factoren voor falen en slagen te analyseren in zijn artikelen en lezingen over de productieve associatie tussen 1899-1904. Nadat in 1907 Walden te gronde ging, meende Van Eeden in Amerika nieuwe mogelijkheden te zien voor zijn plannen. Er volgden in 1908 en 1909 drie lezingentournees in de Verenigde Staten, waar hij optrad als schrijver, propagandist voor zijn kolonisatiebeweging en op de laatste reis ook als psychiatrisch deskundige. De Van Eeden-kolonie in North Carolina was het resultaat. Het was evenwel in geen enkel opzicht een socialistisch experiment. De betrekkingen van Van Eeden met de Verenigde Staten verflauwden. Hij onderhield nog lang een boeiende correspondentie met de socialistische auteur Upton Sinclair, en was even begeistert door Woodrow Wilson als mogelijke wereldhervormer. Zijn intellectuele leven eindigde voor wat Amerika betreft in een volslagen onkritische bewondering voor de grootondernemer Henry Ford. Mensen van diens slag, maar dan katholiek, zouden de wereld moeten redden.

Voor de studie is ijverig alles doorgespit wat Frederik van Eeden in zijn leven met de Verenigde Staten te maken heeft gehad, met inbegrip van de neerslag daarvan in zijn dag- en logboeken, zijn correspondentie en zijn gepubliceerde werk. Even nijver is gepoogd dat alles een context te geven. Opvallend daarbij is, dat het voor de Amerikaanse achtergronden wat beter gelukt lijkt dan voor de Nederlandse en Europese. De kennis van de schrijfster van de Nederlandse arbeidersbeweging is kennelijk gering. Zo worden Aletta Jacobs en C. V. Gerritsen ertoe gerekend, *Recht voor allen* wordt een marxistisch gezind blad met een anarchistische signatuur genoemd en het debat over de productieve associatie dat van syndicalistische zijde met Van Eeden in 1905 gevoerd werd, ontbreekt zelfs geheel. Walden wordt een 'collectieve coöperatie' genoemd, terwijl het volgens het toen geldende spraakgebruik om een communistisch experiment ging. Ook de ontwikkeling die de vereniging Gemeenschappelijk grondbezit doormaakte na 1909 is niet gezien, zodat de verwijdering tussen Van Eeden en zijn geesteskind geen reliëf krijgt.

Behalve op dit soort detailpunten is er ook wel wat aan te merken op hoofdzaken, zoals de indeling, die de schrijfster voor het Nederlandse socialisme hanteert. Ze onderscheidt marxisten en anarchisten: een verdeling, ontleend aan de literatuur over Amerika-beelden buiten Nederland en de uitingen van Van Eeden zelf. De Amerika-beelden van diens socialistische tegenstrevers zijn zo oppervlakkig onderzocht dat ze geen representatief beeld opleveren, zodat vergelijking met Van Eedens opvattingen onmogelijk wordt. Wat bijvoorbeeld over het hoofd is gezien, is de zekere fascinatie voor Nederlandse socialisten, die Amerika met Zwitserland had als land, waarin de directe democratie toegepast werd. Van Eeden zelf deelt de schrijfster in bij de utopisch socialisten, maar omdat ze andere vertegenwoordigers van die stroming niet onderzocht heeft is haar voorstelling van zaken als zou Van Eeden representatief voor de richting zijn, niet goed houdbaar. Overigens is de indeling marxistisch/anarchistisch/utopistisch niet erg gebruikelijk, noch vruchtbaar voor de periode 1890-1910 in Nederland.

Op het niveau van de interpretatie zou het verder voor de hand gelegen hebben Van Eedens nogal autoritaire opvattingen over leiding van arbeiders door een geschoold management, dat op zijn beurt geleid zou worden door dichters en denkers, te plaatsen in een — desgewenst tot

Plato te herleiden — autoritaire utopisch-socialistische traditie. Dat zou zijn latere waardering voor mannen als Henry Ford iets begrijpelijker gemaakt hebben. Merkwaardig is hoe weinig pogingen de schrijfster onderneemt om Van Eedens nauwe samenwerking met notoire racisten en zijn weinig fraaie opvattingen over negers in hun tijd te plaatsen.

Het verhaal laat zich vrij gemakkelijk lezen. De meeste vaart heeft het boek in de hoofdstukken over de drie reizen van Van Eeden naar Amerika, die duidelijk de kern van het onderzoek vormen. Er is echter in het hele boek te uitbundig gebruikt gemaakt van tussenkopjes, hetgeen een nodeloos fragmentarische indruk maakt. In de noten, achterin het boek is veel 'restmateriaal' verwerkt. De goed verzorgde handelseditie van de dissertatie is zeker een waardevolle aanvulling op de biografie van de hand van Fontijn te noemen: deze dringt evenwel dieper door in de merkwaardige psyche van Van Eeden. Mooijweer lijkt Van Eeden wat al te veel te geloven op zijn woord en heeft misschien te weinig oog voor het fundamenteel narcistisch karakter van de man. Het is te hopen dat — naast neerlandici en historici — ook eens een historisch en literair geschoold zielkundige zich diepgaand buigt over Frederik van Eeden. Alleen al diens eigenaardige verhouding tot Amerika geeft er alle aanleiding toe.

Homme Wedman

D. Graas, *Zorgenkinderen op school. Geschiedenis van het speciaal onderwijs in Nederland, 1900-1950* (Dissertatie Vrije universiteit Amsterdam 1996; Leuven, Apeldoorn: Garant, 1996, 271 blz., ISBN 90 5350 516 4).

In 1855 stichtte de hofprediker en letterkundige C. E. van Koetsveld (1807-1893) in Den Haag de eerste Nederlandse 'idiotenschool'. Hij stond daarmee aan de wieg van het dagonderwijs voor verstandelijk gehandicapte kinderen. Na eerder ontstane inrichtingen voor blinde, doofstomme en verwaarloosde c. q. criminele kinderen, werd nu een nieuwe categorie van 'afwijkende' kinderen aan pedagogische zorg onderworpen. Waren de eerste initiatieven nog afkomstig van filantropische particulieren, met de invoering van de leerplichtwet van 1901 kon de overheid zich niet langer aan de verantwoordelijkheid voor deze — immers ook leerplichtige — kinderen onttrekken. Omdat zij op de gewone lagere scholen met hun vaak overvolle klassen het geregelde lesgeven bemoeilijkten, leek gescheiden onderwijs de beste oplossing. Zo ontstond een stelsel van afzonderlijke scholen voor kinderen die 'achterlijk', 'zwakzinnig', of 'debiel en licht-imbeciel' werden genoemd. In de volksmond waren dit scheldwoorden, reden waarom deze instellingen eufemistisch scholen voor buitengewoon lager onderwijs gingen heten.

Op de ontstaansgeschiedenis en de ontwikkeling van deze dagscholen voor kinderen met een verstandelijke handicap promoveerde Dorien Graas in 1996 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Ze beperkte haar onderzoek tot de eerste helft van de twintigste eeuw, met als eindpunt het Koninklijk Besluit van 1949. Daarmee ontstond naast het zwakzinnigenonderwijs — de (Z)MLK-scholen — het LOM-onderwijs, bestemd voor 'gewone' kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden. Een rekbare benaming, die ertoe leidde dat steeds meer kinderen werden doorverwezen naar wat vanaf 1985 het speciaal onderwijs heet. De laatste decennia is op die ontwikkeling steeds meer kritiek gekomen. Met het 'Weer samen naar school'-proces proberen overheid en deskundigen nu via zogenaamde 'zorgverbreding' probleemkinderen zo lang mogelijk binnen het gewone basisonderwijs te houden. Graas wil met haar studie deze actuele kwestie in een historiserend perspectief plaatsen.

Het boek bestaat uit twee delen. Het eerste deel biedt aan de hand van vooral de *Verslagen der*